

Zoltán András, Szavak, szólások, szövegek. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok

Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó, Bp., 2005. 273 lap

Már napvilágot látott dolgozatok tanulmánykötetben való megjelenítése az utóbbi években vált általánosan elfogadott gyakorlattá. Korábban a kutatók nem találták illendőnek már megjelent közleményeik egyes darabjainak gyűjteményes publikálását. Mára a helyzet megváltozott, ugyanis megnövekedett a hallgatók létszáma, megindult a PhD-képzés, tehát a szakirodalom iránti igény is nagyobb lett. A tanulást és a meginduló tudományos munkát jelentősen könnyíti, ha a különböző folyóiratokban szétszórta, tanulmányaik tekintetében fontos írásokat az érdekeltek és az érdeklődők összegyűjtve vehetik kézbe. Az ELTE Szláv Filológiai Tanszéke, illetve Szláv és Balti Filológiai Intézete már korábban elkezdte a tudományos ismeretek ilyenképpen közzétételét neves szlavistáink: ASBÓTH OSZKÁR, MELICH JÁNOS, KNIEZSA ISTVÁN, HADROVICS LÁSZLÓ, majd GREGOR FERENC válogatott és az egyetemi oktatás szempontjából nélkülözhetetlen írásainak megjelenítésével KISS LAJOS és NYOMÁRKAY ISTVÁN szerkesztésében. Tulajdonképpen ennek a gondolatnak a jegyében születtek „A múlt magyar tudósai” című sorozat keretében KISS LAJOSnak Asbóth Oszkáról, Melich Jánosról, Kniezsa Istvánról és Hadrovics Lászlóról szóló kismonográfiái is, amelyek az alkotók életútját, legjelentősebbnek tartott műveit, valamint a róluk szóló méltatások, recenziók stb. jegyzékét is tartalmazzák. A múlt tudományos értékeinek megóvása érdekében a Lucidus Kiadó is sokat tett. Elegendő KNIEZSA ISTVÁN munkáinak újra való megjelenítését említenünk (KISS LAJOS bevezető tanulmányaival: Magyarország népei a XI. században. Bp., 2000.; Kelet-Magyarország helynevei. Bp., 2001.; Helynév- és családnév-vizsgálatok. Bp., 2003.).

Ebbe a tanulmánykötet-sorozatba illeszkedik ZOLTÁN ANDRÁS könyve is. Az Előszót követően a könyv (a címben megjelölteknek megfelelően) négy fő részre tagolódik: Szavak (11–87), Szólások (89–126), Szövegek (129–89), majd Kitekintő (193–226). A munkát a hivatkozott szakirodalom és a rövidítések jegyzéke (229–57), a kötetben található írások megjelenési helye (259–60), magyar szómutató és névmutató (261–73) zárja.

A gyűjteményes kötet célját a szerző mindjárt az Előszóban megjelöli: „Jelen könyv a szerző szlavisztikai munkásságának abból a vonulatából válogat, amely a magyar nyelv- és művelődéstörténet kérdéseit is érinti, ezért remélhetőleg a szigorúan tudományos berkeken túl szélesebb nagyközönség érdeklődésére is számot tarthat” (7).

A kötet kimondottan nyelvészeti részét a szófejtések alkotják. ZOLTÁN ANDRÁS képzett és invenciózus etimológus. Ebben a tekintetben folytatója a nagy elődök munkásságának. Széles körű érdeklődésre tarthatnak számot a *karácsony*, *öböl*, *szemérem* szavak meggyőző etimológiái. Noha a *karácsony* szó eredetével előtte már több magyar és külföldi nyelvész (szlavista és nem szlavista) is foglalkozott, ZOLTÁN ANDRÁS EQREM CABEJ 1961-ben megjelent szófejtését elfogadva meggyőzően bizonyítja szavunk végső soron balkáni (albán) eredetét, amit kultúrtörténetileg is megokol. Különösen fontos ez azoknak, akik keresztény ünnepeink nevének eredete iránt érdeklődnek, és még manapság is azt olvassák (egyházi hetilapban), hogy a magyar *karácsony* a latin (*in*)*carnatio* ’testet öltés’ szóból ered. A látszólagos hasonlóságon alapuló, első hallásra kézenfekvőnek tűnő újabb vagy korábbi keletű naiv etimológiák nemcsak az érdeklődő olvasókat vagy hallgatókat vezethetik félre, de a gondolkodás, sőt a kutatás irányát is hamis útra terelhetik. Szükséges és hasznos tehát a nyelvészet ezen területének alapos tájékozottságon nyugvó művelése, noha elmondható róla, hogy nem hálás munkaterület, mert egy viszonylag rövid közlemény megjelenését sokszor évek munkája előzi meg, és több szófejtés – HADROVICS LÁSZLÓ szavaira emlékezve – sokszor csak „vitatt”, „kétséges”, „bizonytalan” minősítéssel marad fenn (ha fennmarad) etimológiai szótárainkban. „Lappangó” jelzővel illeti ZOLTÁN ANDRÁS *szid* és *szégyen* szavunkat. Vitába száll

a TESz.-szel és több kutatóval, akik *szid* szavunkat belső szóalkotás eredményének tekintették, és meggyőzően áll ki a szláv eredet mellett a *szégyen* szó esetében is. E két szó, de más szavak és kifejezések alapján jut arra a megállapításra, hogy „az efféle lelki folyamatokkal kapcsolatos szavak (*szégyen*, *szid* és származékaik) ... aligha lehetnek felszínes steppei érintkezés nyomai nyelvünkben, hanem tartós és elmélyült szláv–magyar kapcsolatokra utalnak a múltban, ezek helyszíne pedig már csak a Kárpát-medence lehetett” (71). Ugyancsak érdekesek és újak az *öblít* (< szl. *obliti*); *tör*, *töröl* (< szl. *terti*) megfjtései.

A Szólások és a Szövegek című részek a szorosan vett nyelvtudomány világából a tágabb értelemben vett filológia területére vezetnek. Ebből a részből különösen érdekes a *hálát ad* és a *farviz* szavunk eredetének kimutatása. ZOLTÁN ANDRÁS elsősorban kronológiai okokból veti el MELICH JÁNOS és KNEI ZSA ISTVÁN véleményét, amely szerint *hálát ad* kifejezésünk a kajhorvát vagy szlovén *hvalu dati*, *hvalo dati* szókapcsolatból van lefordítva, tehát kajhorvát vagy szlovén tükörszó. Kísérletet tesz az ószláv *chvalo vьzda(j)iti* szókapcsolatnak mint a magyar kifejezés mintájának bizonyítására. Néhány szláv nyelvben a *chvala* szó 'dicséret' mellett 'köszönet' jelentéssel is rendelkezik (például az ólengyelben, ócsehben, óoroszban, óukránban), míg ez az utóbbi jelentés azokban a déli szláv nyelvekben, amelyekben a szó megvan, csupán másodlagos. Kifejezésünk tehát nem latin, hanem bizánci rítusú szláv nyelvből való fordítás, amely a latin *gratias ago*-val való „több évszázados konfrontálódás ellenére” (101) sem szorult ki a nyelvhasználatból. Igen érdekes a magyar *farviz* eredetének bemutatása, amely tulajdonképpen a német *Fahrwasser* részfordítása, ugyanolyan nyelvi lelemény eredménye, mint a *honlap* számítógépes szakkifejezés. Érdekes feladat lenne az ilyen típusú részfordításokat (résztükörszavakat) a mai nyelvhasználatban, sőt esetleg történetileg is külön megvizsgálni. Keletkezésükben jelentős szerepet játszik az alaki és hangzásbeli hasonlóság vagy éppen egybeesés. ZOLTÁN ANDRÁS felveti a *φαρβάμεν* esetleges hatását is, amely ki ugyan nem zárható, de véleményem szerint a magyar szó esetében kézenfekvőbb a német minta. A Szövegek című fejezetben az ófehérorosz nyelvvel és kultúrával foglalkozó tanulmányok olvashatók. A szerzőnek e cikk megjelenése óta (1999.) könyv alakban is napvilágot látott előzetesen kéziratban benyújtott és teljes sikerrel megvédett akadémiai doktori értekezése „Oláh Miklós Athila című munkájának XVI. századi lengyel és fehérorosz fordítása” címmel az UDVARI ISTVÁN szerkesztette *Dimensiones Culturales et Urbanales Regni Hungariae* című sorozat 6. köteteként (Nyíregyháza, 2004.). Ezzel a témával kapcsolatos a „Báthori és Attila” című dolgozat is.

A Kitekintőben találunk kultúr-, illetve művelődéstörténeti tanulmányt (A krakkói nyomdászat és a magyar művelődés, A Litván Nagyfejedelemség kulturális és nyelvi helyzete), valamint szláv történeti-összehasonlító dolgozatot (A magyar nyelv régi szláv jövevényszavai és a szláv nyelvtörténet). Ez az utóbbi munka recenzió, amelyben ZOLTÁN ANDRÁS egy amerikai szerző, RONALD O. RICHARDS, *The Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Proto-Language: The View from Old Hungarian* című, orosz nyelvészek ihletésére született munkája erényeinek és hiányosságainak bemutatásában arra a praktikus következtetésre jut, hogy „ez a tudományág (ti. a magyar nyelvtörténet – Ny. I.) sem »magyar belügy« csupán, hanem a velünk szomszédos népek nyelvének, illetve a múltban a magyar nyelvvel érintkező nyelveknek a kutatói számára is fontos anyag, tehát a magyar nyelvtörténetre vonatkozó hazai szakirodalmat idegen nyelven is közzé kell tenni...” (220). A bemutatott mű szerzőjének és a recenzensnek is igaza van, amikor explicite vagy implicite kifejezve megállapítják, hogy még az elődeink által eredményesen kutatott területeken is vannak kevésbé meggyőzően bizonyított vagy új szempontból interpretálható részek, teljességében meg nem oldott problémák. Egy jó évtizeddel ezelőtt már HADROVICS LÁSZLÓ is felvetette ezt a kérdést, amikor figyelmeztetett, hogy – egyebek mellett – nyelvünk orosz (óorosz) elemeit érdemes lenne tüzetesebben újra megvizsgálni.

Összefoglalva megállapítható, hogy ZOLTÁN ANDRÁS tanulmánykötete gondosan összeállított, a graduális és posztgraduális képzésben egyaránt használható, sőt használandó munka, kiváltképpen az egyetemi reform szempontjainak figyelembevételével, amelynek értelmében szakként

a szlavisztika jelenik meg a tantervben, a többi szláv nyelv és irodalom csupán szakirányként szerepel. Ebből természetes következményként adódik az, amit KNEZSA ISTVÁN több évtizeddel ezelőtt kijelentett, hogy tudniillik szlavistának az tekinthető, aki valamennyi szláv nyelven olvas, és legalább kettőn beszél, azaz előadóképes.

A kötetet hallgatóinknak, doktoranduszainknak, sőt az érdeklődők tágabb körének is meggyőződéssel ajánlom.

NYOMÁRKAY ISTVÁN